

YEVROPA ITTIFOQI DOIRASIDA MULKIY HUQUQLARNI JAMOAVIY BOSHQARISHNING HUQUQIY ASOSLARI VA O'ZBEKISTON UCHUN TAHLILIIY TAVSIYALAR

Eshonqulov Soyibjon Sayidjon o'g'li

Tashkent State University of Law Faculty of Master's and Distance Education Master's Student
in Intellectual Property and Information Technology Law.

eshonkulovsoyibjon2002@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15634887>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevropa Ittifoqi (YI) miqyosida mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni jamoaviy boshqarishning huquqiy asoslari, asosiy direktivalar va ularning ahamiyati tahlil qilinadi. Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarining faoliyati, ularga qo'yiladigan talablar, shaffoflik, hisobdorlik va huquq egalarining manfaatlarini himoya qilish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, O'zbekistonda mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarish sohasidagi mavjud muammolar tahlil qilinib, YI tajribasidan kelib chiqqan holda milliy qonunchilikni va amaliyotni takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: mulkiy huquqlar, mualliflik huquqi, turdosh huquqlar, jamoaviy boshqaruv, Yevropa Ittifoqi, Direktiva 2014/26/EU, jamoaviy boshqaruv tashkilotlari, shaffoflik, hisobdorlik, O'zbekiston Respublikasida jamoaviy boshqaruv tashkilotlari.

Kirish Globallashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi mulkiy huquqlar, xususan, mualliflik huquqi va turdosh huquqlar obyektlaridan foydalanish ko'lamini keskin oshirdi. Bunday sharoitda har bir huquq egasining o'z huquqlarini individual tarzda samarali boshqarishi va himoya qilishi qiyinlashadi. Shu bois, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqarish mexanizmlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yevropa Ittifoqi bu sohada ilg'or tajribaga ega bo'lib, uning huquqiy bazasi ko'plab mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston uchun ham qimmatli namuna bo'la oladi. Ushbu maqolaning maqsadi YI doirasida mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarishning huquqiy tartibga solinishini tahlil qilish, asosiy tamoyillarini ochib berish va O'zbekiston Respublikasida ushbu sohani rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Yevropa Ittifoqida mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarishning zarurati va umumiy tamoyillari Yevropa Ittifoqida ijodiy industriyalar iqtisodiyotning muhim segmentini tashkil etadi va bu sohani huquqiy tartibga solishga alohida e'tibor qaratiladi. Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar obyektlaridan (musiqqa, adabiyot, audiovizual asarlar va h.k.) keng miqyosda foydalanilishi, ayniqsa raqamli muhitda, huquq egalarining o'z huquqlarini yakka tartibda boshqarishini deyarli imkonsiz qilib qo'yadi. Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari aynan shu muammoni hal qilish uchun vositachi sifatida maydonga chiqadi. Ular huquq egalari nomidan litsenziyalar berish, mualliflik haqlarini (royalti) yig'ish va taqsimlash bilan shug'ullanadi.

YI qonunchiligida jamoaviy boshqaruvning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi:

- **Shaffoflik:** Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari o'z faoliyati, moliyaviy holati, yig'ilgan haqlar va ularning taqsimlanishi to'g'risida huquq egalari va jamoatchilikka muntazam axborot berib borishi lozim.

- **Hisobdorlik: Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari o'z a'zolari (huquq egalari) oldida hisobdor bo'lishi va ularning manfaatlarini ko'zlab harakat qilishi shart.**
- **Diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik: Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari huquq egalariга nisbatan ularning fuqaroligi, yashash joyi yoki boshqa asoslarga ko'ra kamsitishlarga yo'l qo'ymasligi kerak.**
- **Huquq egalariining boshqaruvdagi ishtiroki: Huquq egalariга Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarini boshqarishda, jumladan, muhim qarorlar qabul qilishda ishtirok etish imkoniyati ta'minlanishi lozim.**
- **Samarali va o'z vaqtida haq to'lash: Yig'ilgan mualliflik haqlari imkon qadar tez va adolatli tarzda huquq egalariга taqsimlanishi kerak.**

Yevropa Ittifoqining mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarish sohasidagi asosiy normativ-huquqiy hujjatlari YI doirasida mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarishni tartibga soluvchi eng muhim hujjat – bu **"Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni jamoaviy boshqarish hamda musiqa asarlaridan onlayn foydalanish uchun ko'p hududli litsenziyalash to'g'risida"**gi Yevropa Parlamenti va Kengashining 2014/26/EU sonli Direktivasidir (CRM Directive). Ushbu Direktiva YIga a'zo davlatlar uchun majburiy bo'lib, ularning milliy qonunchiligiga implementatsiya qilinishi kerak.

Direktiva 2014/26/EU ning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- ✓ **Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari faoliyatining standartlarini yaxshilash, ularning shaffofligi, hisobdorligi va boshqaruvini kuchaytirish.**
- ✓ **Huquq egalariining o'z huquqlarini nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytirish va Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarini tanlash erkinligini ta'minlash.**
- ✓ **Musiqa asarlarini onlayn platformalarda YI ichki bozorida ko'p hududli litsenziyalashni soddalashtirish.**

Ushbu Direktiva Jamoaviy boshqaruv tashkilotlariga quyidagi majburiyatlarni yuklaydi:

- **Huquq egalariга o'z huquqlarini boshqarishni Jamoaviy boshqaruv tashkilotiga topshirish yoki qaytarib olish huquqini berish.**
- **Yillik shaffoflik hisobotini e'lon qilish, unda moliyaviy ma'lumotlar, yig'ilgan haqlar, ushlab qolingani komissiyalar va taqsimlangan summalar aks ettirilishi lozim.**
- **Huquq egalariining umumiy yig'ilishini muntazam o'tkazish va ularga Jamoaviy boshqaruv tashkiloti siyosatini belgilashda ishtirok etish huquqini berish.**
- **Yig'ilgan mablag'larni adolatli, kamsitishlarsiz va o'z vaqtida taqsimlash qoidalarini ishlab chiqish va amalga oshirish.**
- **Nizolarni hal qilishning samarali mexanizmlarini joriy etish.**

Bundan tashqari, **"Raqamli yagona bozorda mualliflik huquqi to'g'risida"**gi 2019/790 sonli Direktiva (Copyright Directive in the Digital Single Market) ham Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari faoliyatiga bilvosita ta'sir ko'rsatib, kontent-sharing platformalarining mas'uliyatini oshirish va huquq egalariга o'z asarlaridan foydalanganlik uchun adolatli haq olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan.

Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarining faoliyati va ularga qo'yiladigan talablar YI Direktivalariга muvofiq, Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari o'z faoliyatini huquq egalariining manfaatlarini yo'lida amalga oshirishi shart. Ular:

- **Huquq egalariidan olingan mandat asosida litsenziya shartnomalarini tuzadilar.**

- Litsenziatlardan (foydalanuvchilardan) haq yig'adilar.
 - Yig'ilgan mablag'lardan o'z operatsion xarajatlari uchun kelishilgan foizni ushlab qolib, qolgan qismini huquq egalari taqsimlaydilar.
 - Taqsimlash jarayoni asarlardan foydalanish intensivligi va turiga qarab adolatli amalga oshirilishi kerak.
- Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari o'z a'zolari oldida quyidagi majburiyatlarga ega:
- O'z huquqlarini boshqarishga topshirgan har bir huquq egasini kamsitmasdan qabul qilish.
 - Huquq egasiga o'z asarlari ro'yxati, ulardan foydalanish va olingan haqlar to'g'risida ma'lumot berish.
 - Jamoaviy boshqaruv tashkiloti siyosati, taqsimlash qoidalari va boshqa muhim hujjatlar bilan tanishish imkoniyatini yaratish.

Direktiva 2014/26/EU, shuningdek, mustaqil boshqaruv subyektlari (Independent Management Entities - IMEs) faoliyatini ham tartibga soladi. Bular tijorat maqsadlarida faoliyat yurituvchi va Jamoaviy boshqaruv tashkilotlariga o'xshash funksiyalarni bajaruvchi tashkilotlardir. Ularga nisbatan ham shaffoflik va hisobdorlik talablari qo'yiladi.

Xulosa va takliflar: O'zbekiston uchun YI tajribasining ahamiyati

Yevropa Ittifoqining mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarish sohasidagi ilg'or tajribasi O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda O'zbekistonda bu sohada quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

1. **Qonunchilik bazasining takomillashtirilmaganligi:** Amaldagi qonunchilik Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari faoliyatining barcha jihatlarini, xususan, shaffoflik, hisobdorlik, huquq egalari boshqaruvdagi ishtiroki kabi masalalarni yetarlicha qamrab olmagan.
2. **Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari faoliyatida shaffoflikning pastligi:** Huquq egalari ko'pincha o'z asarlaridan foydalanganlik uchun yig'ilgan mablag'lar va ularning taqsimlanishi haqida to'liq va o'z vaqtida ma'lumotga ega emaslar.
3. **Huquq egalari huquqiy savodxonligi pastligi:** Ko'pchilik mualliflar va ijrochilar o'z huquqlari va ularni jamoaviy boshqarish imkoniyatlari haqida yetarli bilimga ega emas.
4. **Raqamli muhitda huquqlarni boshqarishning murakkabligi:** Internetda mualliflik huquqi obyektlaridan foydalanishni nazorat qilish va haq yig'ish mexanizmlari samarali yo'lga qo'yilmagan.
5. **Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari o'rtasida raqobatning yo'qligi yoki zaifligi:** Bu esa xizmatlar sifatining oshishiga va tariflarning optimallashtirishiga to'sqinlik qilishi mumkin.
6. **Nizolarni hal etishning samarali mexanizmlari mavjud emasligi:** Huquq egalari va Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari yoki Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari va foydalanuvchilar o'rtasidagi nizolarni tez va adolatli hal qilish tizimi to'liq shakllanmagan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekistonda mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarish tizimini takomillashtirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Milliy qonunchilikni YI Direktivalari, xususan 2014/26/EU Direktiva talablariga muvofiqlashtirish:

- Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarining shaffofligi, hisobdorligi, boshqaruv standartlari, huquq egalari boshqaruvdagi ishtiroki va mablag'larni taqsimlash qoidalarini aniq belgilash.

➤ Jamoaviy boshqaruv tashkilotlariga yillik shaffoflik hisobotini e'lon qilish majburiyatini yuklash.

➤ Huquq egalariga Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarini tanlash va o'z huquqlarini qisman yoki to'liq qaytarib olish imkoniyatini berish.

Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari faoliyatini nazorat qiluvchi mustaqil organ rolini kuchaytirish: Adliya vazirligi huzuridagi intellektual mulk markazi davlat muassasi yoki boshqa vakolatli organning Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari faoliyati ustidan samarali nazorat o'rnatish va qonunbuzilishlarga qarshi choralar ko'rish vakolatlarini kengaytirish.

1. **Huquq egalari va foydalanuvchilarning huquqiy savodxonligini oshirish:** Mualliflik huquqi, jamoaviy boshqaruv tizimi, uning afzalliklari va huquqiy himoya vositalari haqida keng qamrovli tushuntirish ishlarini olib borish.

2. **Raqamli muhitda huquqlarni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish:** Raqamli kontent monitoringi, onlayn litsenziyalash va haq yig'ish bo'yicha ilg'or texnologiyalarni qo'llash. YI tajribasidagi kabi ko'p hududli litsenziyalash imkoniyatlarini o'rganish.

3. **Sog'lom raqobat muhitini shakllantirish:** Muayyan sohalarda bir nechta Jamoaviy boshqaruv tashkilotlarining faoliyat yuritishiga imkoniyat yaratish orqali xizmatlar sifatini oshirish va tariflarni optimallashtirish.

4. **Nizolarni muqobil hal qilish usullarini (mediatsiya, arbitraj) rivojlantirish:** Huquq egalari, Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari va foydalanuvchilar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni sudgacha hal qilishning samarali tizimini yaratish.

5. **Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish:** Xorijiy Jamoaviy boshqaruv tashkilotlari bilan shartnomalar tuzish orqali o'zbekistonlik huquq egalarining chet eldagi manfaatlarini himoya qilish va xorijiy huquq egalarining O'zbekistondagi huquqlarini ta'minlash.

“Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida”gi 42-son qonunning 57-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq, huquq egasi va jamoaviy tashkilot o'rtasida tuzilgan shartnoma mualliflik jamiyatlari uchun majburiydir. Shuning uchun FKning 377-moddasi qoidalari to'liq tatbiq etilishi mumkin. Mualliflik jamiyatlarining huquq egasi oldidagi asosiy majburiyatlari qonunda (59-modda) aniqlab berilgan. Ushbu qonun shartnomaga rioya qilishning faqat minimal talablarini belgilaydi. Huquq egasi va tashkilot o'rtasidagi shartnomaning o'ziga xos shartlari esa huquqlarni boshqarish maqsadida shakllangan amaliyot asosida ishlab chiqiladi. Mualliflik huquqi obyektlaridan foydalanish jarayonida mutlaq mualliflik huquqiga ega bo'lmagan shaxslar ham shartnoma ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Fuqarolik Kodeksining (FK) 27-moddasi 2-qismi 2-kichik bandiga ko'ra, 14 yoshga to'lgan har qanday shaxs mualliflik huquqi obyektlarining muallifi sifatida tan olinishi va ushbu huquqlardan foydalanishi mumkin. Bunday hollarda mualliflik asarlariga tegishli huquqlar qonunchilikda nazarda tutilgan maxsus shartnomalar, masalan, mualliflik shartnomasi yoki litsenziya shartnomasi doirasida amalga oshiriladi. Biroq, jamoaviy boshqaruvga oid shartnomalar bunday kelishuvlar doirasiga kirmaydi, chunki Qonunning 57-moddasiga muvofiq, bu shartnomalar mualliflik huquqi egasi va jamiyat o'rtasida vakillik munosabatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu shartnomalar faqat to'liq qobiliyatli shaxslar yoki ularning qonuniy vakillari tomonidan tuzilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Mualliflik va turdosh huquqlarni himoya qilish jamiyati Ustaviga ko'ra, jamiyatning asosiy maqsadi a'zolarining mulkiy huquqlarini himoya qilish, ularga ko'maklashish, ularni ta'minlash va boshqarishdan iborat.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O'zbekistonda mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqarish tizimining xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlanishiga, huquq egalariining manfaatlarini samarali himoya qilishga va mamlakatning ijodiy salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Directive 2014/26/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on collective management of copyright and related rights and multi-territorial licensing of rights in musical works for online use in the internal market.
2. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC.
3. O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni.